

VİLÂYÂT-I ŞARKIYE MÜDAFAA-İ HUKUK-I MİLLİYE CEMİYETİ ERZURUM ŞUBESİ'NİN KURULUŞU FAALİYETLERİ VE ATATÜRK'ÜN CEMİYETE KATKILARI

Dr. İsmail ŞEN*

Mondros Mütarekesi'nin uygulanmaya başlanmasından itibaren Osmanlı Devleti, tarihinin en kötü günlerini yaşamaktaydı. İtilâf Devletleri'nin yanı sıra İstanbul'da bulunan Rum ve Ermeni toplumlarının ileri gelenlerinin gayretleri de, devletin bir an önce parçalanması ve yıkılmasından ibaretti.

Bütün şer güçlerin devletin topraklarını paylaşmakta olduğu bu dönemde bir çok Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak cemiyetleri kurulmuştur. Bu cemiyetlerden birisi de: Diyarbakır'ın köklü ve kültürlü bir ailesinden olan Süleyman Nazif'in¹ çalışmaları sonucunda, 2 Aralık 1918 tarihinde² kurulmuş olan Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'dir³. Bu Cemiyet'in kuruluşu İstanbul'da yayınlanan ve Cemiyet'in yayını olan Hadisât Gazetesi'nde⁴ şu şekilde yer almıştır:

"Şark vilayetlerinde galip unsurlar Türkler ve Kürdlerin milli hukuklarını müdafa'a azmiyle bazı kültürlü şahıslar tarafından bir heyet teşkil edilmiş ve bu konudaki muamele riyasîyeye ulaştırılmıştır.

* Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Şuayb Kocabaş; **Süleyman Nazif**, Ankara 1988.

² Bazı kaynaklarda yanlışlıkla Cemiyet'in kuruluş tarihi 4 Aralık 1918 olarak geçmektedir. (Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I, s.142) Cemiyet'in Kuruluşunun 4 Aralık 1918 tarihli Hadisât Gazetesinden anlaşıldığı üzere ve F. Kırzioğlu'nun belirttiği gibi 2 Aralık 1918 olması gerekmektedir. Bkz. M. F. Kırzioğlu " **Türk İnkılap Tarihi, Atatürk Üniversitesi, İİBF Ders Notları: 70**" Erzurum, 1982, s.24.

³ Bu Cemiyet'in kuruluşu ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Şen; " **Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti ve Faaliyetleri**" **Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu**, Kars Valiliği ve Atatürk Üniversitesi Yayını Nu: 675. Ankara, 1992. s. 63-73.

⁴ **Hadisât**, 4 Kanun-ı Evvel 1334.

Erzurum, Bitlis, Diyarbakır, Sivas, Elazığ, Van vilayetlerinden meydana gelmiş olan şark vilâyetlerinde en ziyade Türkler, daha sonra Kürdler ezici çoğunluğu teşkil ederler. İslami bağ ise aradaki ırk ve lisan ihtilâfını büsbütün yok etmiştir. Bu vilâyetler ahalisi meyanında Osmanlı âilesinden ayrılma arzu ve tasavvur olunamaz. Yeni teşekkül eden Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Heyeti bu hakikati aleme ispat için her vesileyi ihzar edecektir. Mesaisinde başarıya ulaşmasını temenni ederim”

Medeni ve ilmi yollarla Vilâyât-ı Şarkıye'nin hukukunu savunmak ve bunun için Hükümet ve İtilaf Devletleri nezdinde girişimlerde bulunan cemiyetin, şark vilayetlerinde ve ilçelerinde şubeler açtığını görüyoruz. Bu şubelerden bir tanesi de 10 Mart'ta Erzurum'da açılan ve ileride şark vilayetlerindeki diğer şubelerin merkezi durumuna gelecek olan “Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi”dir.

VİLÂYÂT-I ŞARKIYE HUKUK-I MİLLİYE CEMİYETİ ERZURUM ŞUBESİ'NİN KURULUŞU

Mondros Mütarekesi'nin, “Vilâyât-ı Sitte'de⁵ bir kargaşalık olursa, bu vilayetlerin herhangi bir kısmının işgal hakkını İtilaf devletleri hâiz bulunacaklar” şeklindeki 24. Maddesi⁶, diğer vilayetlerde olduğu gibi Erzurum'da da büyük tepki yaratmıştır. Bunu müteakiben Ermeniler Paris Sulh Konferansı'nda isteklerini dile getirmişler ve bu yönde çalışmalar başlamıştır. “26 Şubat 1919'da ilk önce Milli Ermeni Heyeti Başkanı Bogos Nubar, ondan sonra da Ermenistan Cumhuriyeti Başkanı A. Abarunyan⁷ Ermeni isteklerini açıkladılar. Bu istek Kafkasya'dan Akdeniz'e kadar uzayan ve Anadolu'nun yarısı kadar bir yer tutan Büyük Ermenistan isteğiydi”⁸

⁵ “Vilâyât-ı Sitte” kelimesi İngilizce metinde “Armenya/ Ermenistan Vilâyetleri” yazılarak gerçek niyet daha önceden ortaya konulmuştur. Bkz. M.F. Kırzioğlu; **Kazım Karabekir**, Ankara 1991, s.23.

⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.IX, s.560.

⁷ Bu isim bazı kaynaklarda Avedis Ahoronyan şeklinde geçmektedir. Bkz. M.F. Kırzioğlu; **Kazım Karabekir**, Ankara 1991, s.23.

⁸ **Türk İstiklal Harbi**, (Doğu Cephesi 1919-1921) Ankara, 1965 , III. Cilt, Gen. Kur. Yay., s.9.

Ermenilerin bu isteklerine diğer devletler ilgi göstereceklerdi. Zira “İtilaf Devletleri Rawlinson adlı bir albayı resmi bir görevle Erzurum'a göndermişti. Rawlinson, bağımsız bir Ermenistan kurulması yollarını araştırarak ve Türklerin silahlarını teslim etmelerini düzenleyecekti.”⁹

Mondros Mütarekesinin zikrettiğimiz maddesine ilaveten Ermenilerin Paris Konferansındaki istekleri ile Erzurum'daki mütareke komisyonu başkanı Rawlinson'un 15. Kolordu'nun silahlarını toplamaya çalışması, bu bölgenin Ermenilere verileceğinin işaretleriydi. Ermeni istilasının ne demek olduğunu çok acı bir şekilde yaşamış olan Erzurum halkı bir daha böyle bir istilaya uğramamak için canla başla mücadeleden başka bir yol olmadığını anlamıştı¹⁰.

Üzerinde yaşadıkları toprakları sonuna kadar savunma azminde olan Erzurum halkı mücadele ruhunu bir türlü organize bir harekete dönüştürememişti. İlk olarak Albayrak Gazetesi sahibi Süleyman Necati bir müdafaa-i hukuk cemiyeti kurmak için teşebbüste bulunmuş, fakat eski bir ittihatçı olmasının yarattığı olumsuz etki yüzünden başarılı olamamıştı¹¹.

Erzurum'da ilk müdafaa-i hukuk cemiyetinin kurulması; askerlikten terhis olduktan sonra Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'nin İstanbul'daki merkezinin bazı toplantılarına iştirak eden ve Erzurum'a gideceği zaman kendisine Cemiyetin orada bir şubesini açma yetkisi verilen Cevad Dursunoğlu'nun Erzurum'a gelmesi ile mümkün olmuştur¹².

Şubat ayının sonlarında başlayan çalışmalar neticesinde 1 Mart 1919 tarihinde belediye başkanı Zakir Bey Başkanlığında yapılan toplantı sonucunda 12 kişilik bir komisyon oluşturularak , 2 Mart 1919 tarihinde¹³ kuruluş için valiliğe müracat edilir¹⁴.

⁹ Lord Kinross, Atatürk, İstanbul, 1972, s.276.

¹⁰ Türk İstiklal Harbi, C.III, s.21.

¹¹ Cevad Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, Ankara, 1946, s.27.

¹² Cevad Dursunoğlu, a.g.e., s.21

¹³ M.F. Kırzioğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, “Cumhuriyetin Yetmişinci Yıldönümüne Armağan” Ankara 1993 s.14; Kırzioğlu'nun diğer bir eserinde bu tarihi 3 Mart 1919 olarak vermektedir. Bkz. M.F. Kırzioğlu; Erzurum Kongresi'nin Sağ Kalan beş Mümessili” Türk Kültürü, yıl VIII, Sayı 85, s. 57.

¹⁴ Cevad Dursunoğlu, a.g.e., s.30

10 Mart 1919 Tarihinde¹⁵ valilik tarafından kuruluşuna izin verilen “Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi” nin kurucular heyetinde yer alan önemli şahsiyetler şunlardır¹⁶.

- Hacı İsmail Efendizâde Tevfik
- Hakkızâde Hacı Fehim
- Müftü-i Vilâyet Solakzâde Sadık
- Gümrük Mütevellisi Câzim
- Künbedli Gençâğazâde Hüseyin Avni
- Hacı Recep Efendizâde Hacı Hafız
- Mütekaa'id Binbaşı Haydar
- Kobalzâde Ahmet
- Dursunbeğzâde Cevad¹⁷

Cemiyet'in Başkanlığına Hasankaleli Hakkızâde Hacı Fehim Efendi, Muhasipliğe Emekli Binbaşı Süleyman Beğ, Katipliğe de Cevad Bey seçilmiştir.

Kurucular Heyeti tarafından “Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin merkezi nizamnamesinin dışında Cemiyetin Erzurum Şubesine ait 16 maddelik bir nizamname hazırlanmış ve merkez nizamnamesi ile birlikte valiliğe sunulmuştur. Dahili nizamnamede Cemiyet'in kendi çalışma düzeniyle ilgili hükümler yer almıştır¹⁸.

¹⁵ Valilik Tarafından verilen 10 Mart 1919 Tarih ve 49 numaralı izin belgesi için bkz. M.F. Kırzioğlu; *Bütünleriyle Erzurum Kongresi*, s. 12-13.

¹⁶ Cevad Dursunoğlu, a.g.e., s. 33-34.

¹⁷ İlk komisyonda yer alan Şeyh Eşref ve Kılıczâde Şakir Bey'in Kurucular arasında yer almadığı görülmektedir. Bkz. Cevad Dursunoğlu, a.g.e., s.30-34. Aynı zamanda Cemiyet'in beyannamesinde imzası bulunan Meb'us Sâbık Hoca Raif Efendi'nin ve Yayuluzâde Şükrî Efendi'nin de kurucular arasında ismi gözükmemektedir. B.k.z. M.F. Kırzioğlu; *Bütünleriyle Erzurum Kongresi*, s.12; Bekir Sıtkı Baykal; *Erzurum Kongresiyle İlgili Belgeler*, Ankara, 1969, s.1-2.

¹⁸ M.F. Kırzioğlu; *Bütünleriyle Erzurum Kongresi*, s. 8-9; Cevad Dursunoğlu, a.g.e., s. 145-146.

VİLÂYÂT-I ŞARKIYE MÜDAFAA-İ HUKUK-I MİLLİYE CE- MİYETİ ERZURUM ŞUBESİ'NİN FAALİYETLERİ VE ATA- TÜRK'ÜN KATKILARI

Vilâyâtı Şarkıye Müdafaai Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'nin Erzurum Şu-
besi'nin kuruluşundan(10 Mart 1919) itibaren Erzurum Kongresi so-
nucunda Doğu Anadolu'da bulunan bütün müdafaai hukuk cemiyetlerinin
Şarkî Anadolu müdafaai hukuk cemiyeti altında toparlanması ile ka-
panmasına (fiilen 7 Ağustos 1919, resmen 24 Ağustos 1919) kadar geçen
çok kısa zaman içerisinde o günün şartları içerisinde kendisinden beklenen
üzerinde ve hatta genel merkezinden daha faal bir şekilde çalışmalarda bu-
lunmuştur. Biz burada Atatürk'ün Erzurum'a gelişine kadar olan dönemi
ele alacağız; zira Atatürk'ün Erzurum'a gelişi ve bilhassa Erzurum kongresi
hem çok fazla hem de çok detaylı olarak incelenmiştir. Ayrıca Erzurum
kongresini, tamamen Vilâyâtı Şarkıye Müdafaai Hukuk-ı Millîye Ce-
miyeti'nin Erzurum Şubesi'nin icra ettiği gibi bir düşüncemiz olmadığı gibi
bu çalışmaların büyük bir bölümün Atatürk'ün Erzurum'a gelişi ve onun
çalışmaları neticesinde meydana geldiği bilinmektedir. Biz Vilâyâtı Şar-
kıye Müdafaai Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi'nin Erzurum
vilâyet kongresi dahil faaliyetleri ile bu dönem içerisinde Mustafa Kemal
Paşa'nın Erzurum'a gelmeden önce Cemiyetin Erzurum Şubesine olan yar-
dımlarını ele alacağız.

I. Cemiyetin İlk Toplantısı

Cemiyet'in kurucuları 6 Mart 1919 tarihinde Esat Paşa mahallesinde
bulunan eski Asârı Terâkkî Okulu binasında toplanmıştı. Bu toplantıda Ce-
miyet görev dağılımı yapmıştı. Bu görev dağılımına Cemiyet Başkanlığına
Hakkızâde Hacı Fehim Bey, Muhasipliğe Emekli Binbaşı Süleyman Bey,
Katipliğe de Dursunbeğzâde Cevad seçilmişti¹⁹. Cemiyet'in fikirlerini
yayma görevini de Süleyman Necati üzerine almıştı.

19 Mahmut Koloğlu, *Erzurum Kongresi*, s.21.

Bu toplantıdan 1-2 gün sonra Cemiyet üyelerinden iki kişi istifa etmişti. Hacı Efendizâde Tevfik, hastalığından dolayı, Kobalzâde Ahmet de köyüne dönmek için izin istediğinden istifa etmişlerdi. Bunun üzerine dahili nizamnameye göre iki yeni üye yönetime alınmıştı. Bunlar eski mebus Raif Efendi ile Yavuluzâde Şükrü Efendi idi.

Daha sonra Hacı Fehim Efendi'nin yerine başkanlığa geçecek olan Raif Efendi'nin Kurucular Heyetinde ve ilk yönetimde bulunması çok ilginçtir. Çünkü Vilâyâtı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin merkezi kurucularından ve idare heyetinden olan ve Cemiyet hakkında geniş bilgisi olan bir kişiydi. Büyük bir ihtimalle Erzurum şubesinin kuruluş aşamasında Raif Efendi Erzurum dışındaydı ve Cemiyet'in merkezi İstanbul'da bulunmaktaydı.

II. Cemiyet'in Beyannamesi:

Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi ilk toplantıdan sonra bir beyanname hazırlamaya başlamıştı. Daha valilikten Cemiyet'in kurulması için izin alınmadan 9 Mart 1335'te Cemiyet hazırladığı beyannameyi halka sunmuştu. Albayrak Gazetesinde basılıp çoğaltılan ve bütün Vilâyâtı Şarkıye'ye dağıtılan bu beyanname; Doğu Anadolu bölgesinin tarihi geçmişi ve Ermenilerin son yıllarda Türklerle karşı yaptığı çirkin faaliyetler ile Rusya'nın Ermenilere yardımları ve Avrupa devletlerinin de asılsız Ermeni iddialarını desteklemesi dile getirilmiş ve buna karşı yapılacaklar son paragrafta şu şekilde dile getirilmiştir:

"Binaenaleyh müsteinen bi-tevfiki Taâlâ memleketimizde şubesini teşkil ettiğimiz Vilâyât-ı Şarkıye Cemiyeti bu memleketteki hukuk-i tarihiyye ve milliyemizin muhafazasıyla beraber tehcir esnasında yapılan sû-i muamelatta milletin kat'iyyen medhaldâr bulunmadığı ve emvâllerinin Rus istilâsına kadar muhafaza edildiği, buna mukabil Müslümanların pek gaddarane harekâta ma'ruz kaldığı ve hatta hilâf-ı emr tehcîrden alıkonulan bazı Ermenilerden hâmelerine karşı reva gördükleri muamelatı müdellel

vesâikle âlem-i medeniyete arz ve iblağa ve memleketimize karşı dikilen enzâr-ı ihtirası hükümsüz bırakmaya çalışacaktır.

Ahvâlin lüzum ve ehemmiyetini müdrik bulunan vilâyet ahalisinin in-
tihabiyle bu vazifeyi deruhte eden Cemiyetimiz icraâtında muvaffakiyetini
Allah'tan dileriz.”²⁰

III. Albayrak Gazetesi'nin Yayın Hayatına Yeniden Başlaması

Albayrak gazetesi yayın hayatına Mart 1913'te başlamıştı. Gazeteyi
Selim Polat isimli bir genç kurmuş, İttihat ve Terakki'nin yayın organı ola-
rak çıkarılmıştı. I. Dünya Savaşında Erzurum'un Ruslar tarafından iş-
galinden sonra yayın hayatını durdurmuştu²¹.

Albayrak Gazetesi, Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Ce-
miyeti, Erzurum Şubesinin resmen açılmasından sonra , Erzurum'un Rus
işgalinden kurtuluşunun 1. Yıldönümü olan 11 Mart 1919'da yayına tekrar
başlamıştı. Süleyman Necati tarafından tekrar yayın hayatına kazandırılan
Albayrak, Cemiyet'in yayın organı haline gelmiş ve en büyük pro-
paganda aracı olmuştur.

İlk zamanlar haftada iki sefer çıkan Gazete ileri tarihlerde haftada üç
sefer çıkmaya başlamıştır²².

Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum
Şubesi hakkında geniş bilgiler elde edebileceğimiz Albayrak Gazetesinin
maalesef tekrar çıkmaya başladığı 11 Mart'tan itibaren 1. Sayıdan (6. sayı
hariç) 18. Sayıya kadar olan bölümü eksiktir²³. Bu bölümde Cemiyet'in Er-
zurum Şubesi'nin kuruluşundan Erzurum Kongresine kadar olan dönemi
içine almaktadır.

²⁰ Bekir Sıtkı Baykal, *Erzurum Kongresiyle İlgili Belgeler*, s.1-2. M.F. Kırzioğlu; *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, s 10-12. Cevad Dursunoğlu, a.g.e., s 147-148.

²¹ İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1981, s.9.

²² *Albayrak Gazetesi Albümü*, Türk İnkılâp Tarihi Ens. Arşivi.

²³ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde bir tek takımı bulunduğu belirtilen Albayrak Ga-
zetesi'nin bazı sayı veya bir takımının da eserlerinden anladığımız kadarı ile M.F. Kırzioğlu'nda bu-
lunmaktadır. Zira Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde bulunmayan 8. ve 12. Sayılar ile 30. Sayı
M.F. Kırzioğlu'nda geçmektedir. Bkz. M.F. Kırzioğlu; *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, s 82 , 116;
M.F. Kırzioğlu; “Atatürk'e ait bilinmeyen yedi vesika” Türk Kültürü Yılı XIV, Sayı 164, s 468-479.

Gazete yayı hayatına son verdiği 1921 yılına kadar devamlı suretle Ermeni meselesini, Doğu Anadolu'nun bir Türk Yurdu olduğunu ve öyle kalacağını, Ermenilerin geçmişte yaptıkları mezalimler ve Cemiyet'in fikirlerini içeren yazılar yayınlamıştır.

Gazetenin başlığının altında bulunan "Vilâyâtı Şarkıye Ermenistan olamaz" ibaresi ise Gazetenin gayesinin kısa ve öz şekilde ifadesiydi.

IV. Padişaha Yapılan Müracaat

Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi Katibi Cevat Dursunoğlu'nun hatıralarında bildirdiğine göre Şube, kuruluşunun daha ikinci gününde Padişah'a müracaatta bulunmuştu²⁴.

Erzurum'un kurtuluşunun birinci yıldönümü nedeniyle yapılan törenlerde şehirde bulunan Şehzade Abdülhalim Efendi'nin evi önünde Erzurum Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi Katibi Cevat Dursunoğlu tarafından bir konuşma yapılmıştır. Bu konuşmada; Cevat Dursunoğlu Şehzade Abdülhalim Efendi'ye Erzurum halkının içinde bulunduğu durumu ve çektiği sıkıntıları anlattıktan sonra, halkın tek dileğinin bu toprakları müdafaa olduğunu, Padişahının etrafında ölünceye kadar Türk varlığını ve saltanatın haklarını müdafaaya azmettiğini, bunların makamı muallayı hilafete de arzedilmesini istemiştir. Daha sonra Cemiyet tarafından hazırlanan bir arıza İstanbul'a dönecek olan Şehzade'ye sunulmuştur.

V. Cemiyet'in Yeniden Organize Olması ve Teşkilat Nizamnamesini Hazırlaması

Cemiyet'in Erzurum Şubesi, kurulduktan sonra faaliyetlerini bir türlü istenilen düzeye getirememiştir. Bunun giderilmesi ve faaliyetlere hız kazandırması için çalışmalar yapılmış ve idare heyetinde değişiklikler yapılmıştır.

²⁴ Cevat Dursunoğlu, a.g.e., s.35

Yeni idare heyetinde ve Cemiyet'in toparlanmasına geçmeden evvel Cemiyet'in ilk dönemlerdeki faaliyetlerindeki yetersizliğin nedenlerini belirtelim.

Cemiyet'in faaliyetlerinin yetersiz kalması iç ve dış nedenlere bağlı olarak iki bölümde incelenebilir.

İç Nedenler: Cemiyet'in üyelerinin çok yaşlı olması en büyük olumsuz etkenlerdendir. Bu üyeler hükümeti kuşkulandırabilecek hareketlerden kaçıyorlar; her adımlarını ihtiyatla atıyorlardı. Bu da Cemiyet'in aktivitesini azaltıyordu. Diğer bir etken de genç üyelerin tecrübesiz olmasıydı. Tecrübesiz fakat atak genç üyelerle; yaşlı fakat aşırı ihtiyatlı üyeler arasındaki kopukluk Cemiyet'i olumsuz yönde etkiliyordu.

Dış Nedenler: Cemiyet'in kendi dışındaki bazı olaylar da Cemiyet'in faaliyetlerine olumsuz etkiler yapıyordu. Bu olaylar dört maddede toplanabilir:

1. Mondros Mütarekesi hükümlerini uygulamakla görevli Erzurum Mütareke Komisyonu Başkanı Rawlinson'un Erzurum'da bulunması. 15. Kolordunun silahlarını toplamakla görevli bu şahsın baskısıyla Cemiyet fazla etkili olmamaktaydı.

2. Ordunun ilk zamanlarda Cemiyete yakın olmaması. Erzurum'da bulunan 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, 9. Ordu kaldırıldığı ve İstanbul'a dönmesi istendiğinden aynı zamanda gözlerinden rahatsız olduğundan Cemiyet'e destek olamıyordu. Cemiyet'e destek veren Miralay Hamit bey ise, tümeni başından alındığı için Bayburt'ta oturmaktaydı²⁵. Hasankale'de ki tümenin başında bulunan Rüştü Bey ise ön plana çıkmak istemediği için destek veremiyordu. Cemiyet'in ordu ile yakınlaşma çabaları böylece ilk dönemlerde sonuç vermemişti. Ordunun Cemiyet ile diyalog kurması ve ona yardımcı olması 15. Kolorduya atanan Kazım Karabekir Paşa'nın Erzurum'a (3 Mayıs) gelmesiyle başladı.

²⁵ Cevad Dursunoğlu, a.g.e., s. 4.

3. Cemiyet'in bir İttihatçı oyunu zannedilmesi. Cemiyet'in kuruluşu ve yapacağı faaliyetlerin ittihatçıların Erzurum'da tertipledikleri bir tezgah sanılması. Bu şüphe Cemiyet'in kurulduğu günlerde kendisini göstermişti.

Hatırlanacağı üzere Cemiyet kurulmadan evvel Süleyman Necati'nin bir müdafaa cemiyeti kurma gayretleri de sırf kendisinin eski bir ittihatçı olması nedeniyle başarıya ulaşamamıştı.

4. Halktan bazı kişilerin üzerinde yaşadığımız toprakları savunmanın hükümetin ve devletin görevi olduğunu bu yüzden Erzurum'da bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulmasını lüzumsuz görmeleri idi. Bu kişilerin anlayamadıkları nokta o durumda devletin veya hükümetin topraklarını korumakta acz içinde oldukları idi.

Cemiyet bu olumsuz etkenlerden kurtulmak ve faaliyetlerini güçlendirmek için çalışmalarına başlamıştı. Bu çalışmalar Kazım Bey' (Küçük Kazım)in Erzurum'a gelmesiyle hız kazanmıştır. Zeki, tecrübeli bir siyasetçi, cesur ve atılgan bir asker olan Kazım Bey Cemiyet'in ileri gelenleriyle görüşmeler yapmıştı. Bu görüşmeler sonucunda Erzurum'lu aydınların ve sözü geçen kimselerin Cemiyet'le ilgilenmelerini sağlamak kararı alınmıştı. Erzurum'da bulunan doktor, baytar, hukukçu, ziraatçı, öğretmen ve esnaftan 50-60 kişiyle görüşmeler yapılmış bir toplantı gerçekleştirilmişti.

Toplantıda kazalarda teşkilatın tamamlanmadığı ve faaliyetlerin yetersiz olduğu ileri sürülerek Cemiyet eleştirilmişti²⁶.

Bu toplantıda yaşlı üyelerden Hakkızâde Hacı Fehim, Müftü-i Vilâyet Solakzâde Sadık, Gümrük Mütevellisi Câzım, Mütekaa'id Binbaşı Haydar, Yavuluzade Şükrü görevden çekilmiş yerlerine daha genç ve cemiyette faal hizmette bulunmak isteyen Mütekaa'id Binbaşı Kazım, Albayrak Gazetesi sahibi Süleyman Necati, Kırbaş Mehmet Fevzi, Eski Evrak Müdürü Maksut, Avukat Mesut ve Baytar Ahmet Nedim yeni üyeliklere se-

²⁶ Cevad Dursunoğlu, a.g.e., s. 38-39

çilmişlerdir. Böylece Cemiyet hem yeni bir yapılanmaya gitmiş hem de üzerindeki durgunluğu atarak çalışmalarını için ivme kazanmıştır²⁷.

Daha sonra yapılan toplantılar sonucunda Cemiyet'in şu dört görevi yerine getirmesi gerektiği belirtilmiştir;

1- Merkezdeki Aydınları daha faal kılabilmek için, bir heyeti faale meydana getirmek²⁸.

2- Şehir içerisinde yapılan teşkilatı livalara ve kazalara yayarak buralarda mutemet ellerle müdafaa fikrini köylere kadar götürmek.

3-Vilayet sınırlarından taşarak bütün Şark vilayetlerini bir fikir etrafında toplamak.

4-Ordu ile mutlaka temas kurmak.

Cemiyet son derece olumlu ve yapılması gerekli olan bu istekleri yerine getirebilmek için 12 maddelik yeni bir teşkilat nizamnamesi hazırlayarak uygulamaya koymuştur²⁹.

VI. Ordu İle Temas Kurulması

Bölgedeki askeri kuvvetlerle yaptığı görüşmeler sonucunda istediği desteği elde edemeyen Cemiyet ordunun desteğini Kazım Karabekir Paşa'nın Erzurum'a (15. Kolorduya) gelmesiyle elde etmişti.

3 Mayıs 1919'da Erzurum'a gelen Kazım Karabekir Paşa memleketin içinde bulunduğu durumun ciddiyetini bilen bir askerdi. İstanbul'da iken Mustafa Kemal Paşa'yla memleketin içinde bulunduğu durum üzerine görüşmeler yapmış, fikir alış verişinde bulunmuştu³⁰. Erzurum'a geldikten sonra bu bölgedeki askeri gücü gerçekten toparlamış ve Anadolu'nun diğer kesimlerindeki güçlerden daha derli toplu bir kuvvet haline getirmişti.

²⁷ MF. Kırzioğlu; **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, s 16-19, Cevad Dursunoğlu, a.g.e., s.38-39

²⁸ Daha sonraki dönemde Erzurum'a geldiğinde Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresi'ne karbu heyeti faalenin başkanlığında bulunmuştur.

²⁹ MF. Kırzioğlu; **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, s 29-30. Cevad Dursunoğlu, a.g.e., s.149-150

³⁰ Kazım Karabekir Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile olan temasları Erzurum'a geldikten sonra da devam etmiştir. Kazım Karabekir Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile daha ziyade telgraf ile olan temasları için B.k.z. M.F. Kırzioğlu; **Bütünüyle Erzurum Kongresi**. Ankara 1993 Cilt I-III.

O dönemde memur ve askerlerin cemiyetlerde görev alamadıkları ve üye olamadıkları için Kazım Karabekir Paşa da Vilâyet-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin bütün faaliyetlerini dışarıdan desteklemiş ve onlara büyük ölçüde yardımcı olmuştu. Hatta Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir telgrafta "4 Mayıs'ta, Erzurum Müdâfa-i Hukuk Cem'iyeti' ile görüştüm. Bunlara da, lâzımı gibi (ma'nevî) kuvvet verdim; Silahlarımızı (mütarekeye uyararak isteyenlere) vermeyeceğiz. Fakat her işin, Milli bir Karâr şeklinde tecellisi için, Erzurum Kongresi'nin himmetine ihtiyacımızı, izah ettim." Diyerek Cemiyet'e verdiği desteği dile getirmiştir³¹.

İlk dönemlerde Cemiyet'le Kolordu arasındaki irtibatı sağlamak için Cemiyet tarafından Süleyman Necati görevlendirilmişti. Süleyman Necati hem gazete ile (Albayrak) hem de Cemiyet adına kolordu ile temasta bulunuyordu³². Fakat bir müddet sonra Kazım Karabekir Paşa, Erzurum'da bulunan Yarbay Rawlinson'un durumundan kuşkulananması ve bu yüzden Cemiyet'e zarar gelmemesi için Cemiyet'in Kolorduyla temasları Erzurumlu Albay Rüşti yoluyla yapmasını istemiştir³³.

Kazım Karabekir Paşa, Cemiyet'le birlikte hareket ederek İzmir'in işgalini yurdun birçok bölümünden evvel güçlü bir şekilde protesto edilmesini sağlamıştır. Aynı zamanda Erzurum'da mücadele ruhunun en üst düzeyde tutulmasında ve bölgenin düşmana karşı korunması için halkın Cemiyet etrafında birleşmesinde de büyük katkıları bulunmuştur.

VII. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a Gelmeden Evvel Cemiyete Katkıları

Bu dönemde Erzurum'da bulunmamasına rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın da Cemiyet'e büyük katkıları olmuştur. Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a gelmeden evvel nasıl memleketin diğer bölgelerinin durumunu bi-

³¹ MF. Kırzioğlu; *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, s. 116.

³² Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk'ün Hayatı ve Eseri*, s.213.

³³ Dursunoğlu, a.g.e., s.56.

liyor ve ona göre gerekli girişimlerde bulunuyor ise; aynı şekilde Erzurum ve civar vilayetler ile de temasta bulunuyor idi. Erzurum'daki temasları genellikle İstanbul'da bulunduğu sırada da, memleketin içinde bulunduğu durum üzerine görüşmeler yaptığı, Kazım Karabekir Paşa ile olmuştu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelmeden önce Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi'ne yaptığı katkılara ait bulabildiğimiz belge ve bilgiler şunlardır;

Posta ve telgraf müdüriyetince, Cemiyet'in çektiği telgraflar yazılmıyordu. Bunu öğrenen 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa derhal Erzurum vilayetine, Kolordu kumandanlıklarına, posta, ve telgraf müdüriyetine, telgraflar çekerek müdafaa-i hukuk Cemiyeti'nin telgraflarını çekmeyen memurların cezalandırılacakları belirtir³⁴.

Bu emir derhal etkisini göstermiş ve posta ve telgraf müdüriyetlerince verilen emir geri alınmış, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin telgrafları yazılmaya devam edilmişti³⁵.

Mustafa Kemal Paşa bazı zamanlarda da Cemiyet'e yol göstermiştir. 4 Haziran 1919'da Cemiyet'e çektiği telgraf bunun en belirgin örneklerindendir³⁶.

"Milli Cemiyetlerden Avrupa'ya gidecek heyetin programını talep hakkındaki teşebbüsata dair hususâtı Trabzon vilayetine bildir. Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Trabzon'daki Milli Cemiyetlere bu babdaki teşebbüsatını ihbar vaatlerini aynı zamanda Şarki Anadolu vilâyâtındaki cemiyetleri aynı vazifei vataniyeye davet eylemleri münasip olur."

Cemiyet'in Erzurum Kongresi ile ilgili olarak Konya'daki 2. Ordunun ve İngiliz Kontrol Subaylığının, Kongrenin ne sebeple açılacağı ve daha

³⁴ ATASE, Klasör 323, Dosya 60-4, Fihrist 34

³⁵ ATASE, Klasör 323, Dosya 60-4, Fihrist 36.

³⁶ ATASE, Klasör 323, Dosya 60-4, Fihrist 27

sonra kongrenin açılmasına müsaade edilmemesi, istekleri diplomatik usûllerle Mustafa Kemal Paşa tarafından reddedilmişti³⁷.

Mustafa Kemal Paşa 25 Mayıs'ta 15. Kolorduya çektiği telde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin durumu ve idare heyetinde çalışanların hüviyeti sorulduktan sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin desteklenmesi rica ediliyordu³⁸.

VIII. İzmir'in İşgalini Protesto

Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Erzurum Halkı İzmir'in işgalini 15 Mayıs'da haber almış ve durumu şiddetle protesto etmişlerdir.

Ermeniler tarafından da kendi bölgelerinin işgal edileceği şüphesi kalmayan Erzurum Halkı, İzmir'in işgalini düzenledikleri, mitingler, pa-dişaha, hükümete ve itilaf devletlerine yağdırdıkları protesto telgraflarıyla sert bir şekilde reddetmişlerdir. İzmir'in işgaline Erzurumlular ve Erzurumluların sesi olan Cemiyet'in tepkileri şu şekilde cereyan etmiştir.

İzmir'in işgali haberi Erzurum'da 15 Mayıs 1919 günü ajans haberlerinden ve Dahiliye Nazırı Mehmet Ali imzasıyla gelen bir telgraftan öğrenilmişti³⁹. Ayrıca İzmir Reddi İlhak Heyet-i Milliyesi'nden de işgali haber veren acı telgraflar gelmeye başlamıştı.

Erzurum'da bomba gibi patlayan bu haber Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ni faaliyete geçirmişti. Derhal bir miting heyeti kuruldu. Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti Reisi Raif Hoca'nın başkanlığında⁴⁰ kurulan bu miting heyetinde belediye azasından Şeyh Eşref, Müdafaa-i Hukuk'tan Hüseyin Avni, Süleyman Necati ve Cevat Dursunoğlu da bulunuyordu⁴¹. Miting Heyeti 16 Mayıs'ta Valiliğe müracat ederek 18 Mayıs'ta bir miting düzenlemek için müsaade almıştı. Valiliğe

³⁷ ATASE, Klasör 239, Dosya 21-13, Fihrist 25

³⁸ Dursunoğlu, a.g.e., s61-62.

³⁹ Bekir Sıtkı Baykal, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", Atatürk Konferansları 1969 TTK Basımevi, 1970

⁴⁰ Hadisat, 10 Haziran 1335

⁴¹ Cevat Dursunoğlu, a.g.e., s 63.

verilen dilekçede “İzmir'in işgalinin hak ve adalete aykırı bir durum olduğunu ve uygulanmasının imkansız olduğunu ve bunu bütün Türklüğün protesto eylediğini Erzurum ahalisi adına İtilaf Devletlerinin Erzurum ve İstanbul'daki temsilcilerine bildirilmesi için 18 Mayıs'ta bir miting yapılacaktır” deniliyordu⁴². Bazı kaynaklarda yanlış olarak ilk protesto mitinginin 30 Mayıs'ta Havza'da yapıldığı belirtilmektedir (Hamza Eroğlu, Türk İnkılap Tarihi, s. 176).

İzmir'in işgaline Erzurum'un kazalarından da büyük tepkiler meydana gelmişti. Bunlar aynı zamanda merkezin protesto ve miting kararlarını da canı gönülden destekliyorlardı. Ayrıca tepkilerini telgraflarla da ifade ediyorlardı. 16 ve 17 Mayıs'ta Bayburt, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nden ve yine 17 Mayıs'ta Hınıs ve Pasinler⁴³ gibi kazalardan gelen örnek birkaç telgraf bile Erzurum kazaları ahalisinin de İzmir'in işgalini nefretle kınadığını, Yunanlıların derhal bu bölgeyi terketmelerini istediğini, bunun gerçekleşmesi için de gerekli her tarafa telgraflarla müracat ettiklerini görüyoruz. Kazalar ahalisi Erzurum'da düzenlenen büyük mitingten sonra kendileri de protesto gösterileri düzenlemişti.

Miting Heyeti, Valilik'ten aldığı izin üzerine 18 Mayıs'ta Erzurum'da büyük bir miting düzenlemişti⁴⁴. Erzurumlular büyük kitleler halinde bu mitinge katılmışlardı. Çevre kazalardan gelenlerle birlikte miting alanında büyük bir kalabalık toplanmıştı. Mitingte Erzurum'un ileri gelenlerinden ve Müdafaa-i hukuk Cemiyet'inin üyelerinden bazı kişiler çeşitli konuşmalar yapmıştı. Konuşmalar genellikle İzmir'in başına gelenler, aynı olayın Ermeniler tarafından Erzurum'a uygulanması ihtimali ve neler yapılabileceğini içeriyordu.

Mitingteki konuşmacılardan birisi de Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'inin Katibi Cevat Dursunoğlu idi. Cevat Bey hemşehrilerine hitaben şu konuşmayı yapmıştı⁴⁵:

42 B.S. Baykal, “a.g.m.”, s.119

43 Baykal, “a.g.m.”, s.120

44 Baykal, “a.g.m.”, s.120

45 Baykal, “a.g.m.”, s.121

"İşte gördünüz; İzmir faciası, düşmanın asıl niyeti hakkında öteden beri anlatmak istediklerimizin gerçek olduğunu ispat etti. Nasıl ki İzmirli sabahtan birinde ansızın vahşi Rumların baskınına uğramışlarsa, onlardan daha da vahşi olan Ermenilerin de yakında üzerimize saldıracaklarına artık şüphe mi kalmıştır? İtilaf Devletlerinin Doğu Anadolu'muzu Ermenilere vermek kararında olduklarını duymayan kalmamıştır. Rus işgali sırasında Ermenilerin Erzurum'da yaptıklarını gözlerinizle gördünüz. Yalnız Erzurum şehrinde onbinden fazla Türk'ü nasıl boğazladıklarına şahit oldunuz. Eğer Ermeniler bir daha bu toprakla ayak basacak olurlarsa, tek Türk'ü sağ bırakmayacaklardır. Buna meydan vermemenin tek çaresi, teşkilatlanıp saldırgana karşı koymaktır. Bilesiniz ki bunun dışında herhangi bir kurtuluş yoktur. Hep olup da çalışırsak kurtuluş ümidi vardır. Aksi taktirde hepimizin kılıçtan geçmesi muhakkaktır. Tanrı'nın yardımı ile başarıya erişeceğiz."

Miting sonunda İzmir'in işgalini protesto etmek için, ahali adına Miting Heyeti, Belediye Başkanı Zakir Bey ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a İtilaf Devletleri temsilcilerine⁴⁶, Sadarete ve Padişaha ve İstanbul'daki Hadisât⁴⁷ Gazetesine⁴⁸ İzmir'in işgalini protesto eden telgraflar gönderilmiştir. Aynı zamanda da bu mercilerden bu hukuk dışı hatanın tashihi rica olunarak İzmir'in bir an evvel işgalden kurtarılması istenmiştir.

24 Mayıs 1919 tarihli İstiklal Harbi Gazetesi'nden Erzurumluların 23 Mayıs'ta bir miting daha düzenlemiş olduğunu görüyoruz. İstiklal Harbi Gazetesinde bu miting şu şekilde anlatılmaktadır⁴⁹:

"Erzurum'da bütün Türkler sönmez bir infialde matemle dakikalar yaşamaktadır. Herkes heyecan içindedir. Bütün müessesese ve dükkanlar ka-

⁴⁶ ATASE, Klasör No. 323, Dosya no. 60-4, Fihrist 50

⁴⁷ Hadisat, 10 Haziran 1335 (1919)

⁴⁸ Hadisat, 13 Haziran 1335

⁴⁹ Ömer Sami Coşar, İstiklal Harbi Gazetesi, 24 Mayıs 1919. Cumartesi, no .10 İstanbul 1970

patılmış ve binlerce Erzurumlu büyük bir miting yapmıştır. Toplantıda, İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali protesto edilmiştir.”

Haziran ayının 6. Gününde Erzurumlular yine büyük bir miting yapmışlardı. Bu mitingde Yunanlıların işgale devamı, İtilaf Devletleri ve diğer merciler nezdinde protesto edilmişti. Konuşmacılar artık halkın kendi başının çaresine bakmasından başka çıkar yol kalmadığını, mücadele edebilmek için de teşkilatlanıp birlik içinde olmak gerektiğini belirtirler.

Erzurum'da bu mitingler düzenlenirken kazalar da boş durmuyor., onlar da çeşitli protesto gösterileri yapıyorlardı. Pasinler kazası merkez ve mülhakata ahali 3 gün ardarda protesto mitingi yapmıştı. 2 Haziranda yapılan mitinge 5 bin, 3 Haziranda yapılan mitinge 6 bin ve son olarak 4 Haziranda yapılan mitinge ise daha fazla katılım olmuştur. Bu mitinglerde inzibat ve asayişin muhafazası çok zor temin edilebilmiştir.

3 Haziranda düzenlenen mitingde İzmir ve havalisinin boşaltılması için mücadele kararı alınmış, İstanbul'da İtilaf devletleri temsilcilerine, Sadarete ve 9. Ordu Müfettişliğine müracatta bulunulmuştu. 4 Haziranda milli teessür ve heyecan doruk noktasına ulaşmıştı. 9. Ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın bir gün önceki müracaata olumlu cevap vermesi halkın büyük bir heyecanla coşmasına sebep olmuştu⁵⁰.

Diğer taraftan Bayburt'ta da 2 Haziranda büyük bir gösteri yapılmış ve itilaf Devletlerine, Sadarete, Orduya müracaatta bulunulmuş, İzmir'in işgali protesto edilmiştir.

Erzurum'un en geri bölgelerinden olan hatta bir telgrafhaneleri bile olmayan Kığı'nın halkı da İzmir'in işgalini şiddetle ve nefretle protesto etmiştir.

Kazalarda görülen heyecan merkezdeki heyecandan hiç de aşağı değildir. Öyle ki bu kazaların halkı çektikleri telgraflara cevap almaya kadar

⁵⁰ Baykal, “a.g.m.”, s.123.

postahanelerin (telgrafhanelerin) başından ayrılmamakta ve umut verici bir haber beklemekteydi⁵¹.

IX. Cemiyet'in Sulh Konferansı İle İlgili İstekleri

Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-î Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi kurulduğu andan itibaren Paris Sulh Konferansı ile yakından ilgilenmeye başlamıştı. Doğu Anadolu'nun kaderinin bu konferansta ele alınması ve bölgenin Ermenilere verilmesi ihtimali Cemiyet'in, bu konu için Sadrazama ve Padişaha bir çok defa müracaatına sebep olmuştur. Cemiyet İstanbul'a çektiği telgraflarda sulh konferansta nasıl davranılması gerektiğini bu konferanstan neler beklediğini dile getirmiştir.

3 Haziran'da Hadisat'a⁵² 4 Haziran da aynı Sadarete⁵³ çekilen bir telgrafta çok sert uyarılar bulunmaktaydı.

"Sulh Konferansına murahhaslarımızın davet edildiğine dair gelen haber üzerine vilayetimiz ahali si atideki maruzatın ehemmiyet ve katiyetle nazarı dikkat ve itinaya alınmaması istirhama karar vermiştir. Ârilerin buraya gelmesinden evvel bir medeniyet tesisine muvaffak olan (Ordoho) ların Turani'ül-asıl bulunduğunu ve onbirinci asırda Türkler buralara yerleşmeye başladıklarında Ermenilerin içtimai rabitaları çoktan inhilâl etmiş olduğu tarihî vesikalarla sabit bulunmuş ve uzun bir tarih ile büyük kan, can ve an'ane alâkalarının terakümü buraları milletimize gayrı menfek bir surette bağlanmıştır. Milletimizin buralardaki hakimiyeti yalnız askeri bir mahiyette olmayıp aynı zamanda harsî esaslara müstenit bulunduğu el-yövm payidar olan âbelerle sabittir. Bu meyanda Ermenilere ait birkaç ibadethaneden başka bir müessesesi ilmiye ve ne de müessesesi medeniye yoktur⁵⁴ Payitahtın o kadar muavenetine nail olmadığı halde bu vilayetlerin sırf kendi can ve malları ile asırlardan beri düşmana ve bilhassa dört seneden beri Osmanlı Hakimiyetini Rus istilâsına, Ermeni eşkiyasına

⁵¹ Baykal, "a.g.m.", s.122-124..

⁵² Hadisat, 13 Haziran 1335

⁵³ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1969, s. 45.

⁵⁴ Hadisat'a gönderilen telgrafın bundan sonraki bölümü sansüre uğramış; çıkmamıştır.

karşı müdafaa etmesi millî kuvvet ve kesafetin millî azim ve imanın derecesini tâyine kâfidir. Binaenaleyh teklifi samilerinde olduğu gibi mevcut olmayan bir ermeni tefevvukunun velev muhtariyet şeklinde olsun mevzu bahis edilmesi doğrudan doğruya hukuku islâmiyenin iptalini kabul demek olacağı ve Osmanlı vahdetini muhil ve buralardaki içtimaî, idarî, İktisadî hakimiyet ve tefevvuku millimizi rahnedar eder. Herhangi bir sureti tesviyeyi kat'iyen kabul etmeyeceğimizi ve bu yolda her türlü fedakarlığı ihtiyara âmâde bulunduğumuzu ve hükümetimizin ancak bu dairede bir siyasetine milletçe müzaheret olunabileceğini arz eder. Ve hakkımızda Avrupa ne karar vermek isterse istesin o zulme hükümetimizin muvafakati gibi bir kardeş elinin girmesini ve toprağı şehitler vücudundan müteşekkil bulunan mukaddes vilâyâtı şarkiyemizde Ermeni hakimiyetinin teesürüne bizce muvafakat imkânsız olduğundan hakka hürmet ettirilmesini bu münasebetle de istirham eyleriz. ”

Cemiyet'in yanında sulh konferansı ile yakından ilgilenenlerden birisi de Kâzım Karabekir Paşa'ydı. Erzurum'a geldikten sonra devamlı şekilde Cemiyet'in yanında olan ve 15. Kolorduyla Erzurum halkına güven veren Kâzım Karabekir Paşa sulh konferansı ile ilgili olarak 6 Haziranda bütün mıntika merkezlerine bir tamim yayınlamıştı⁵⁵.

Yine Cemiyet tarafından 6 Haziranda Hadisat'a⁵⁶ 7 Haziranda da ayınası Sadarete⁵⁷ olmak üzere sulh konferansı ile ilgili iki telgraf çekilmiştir. Bu telgraflar ilk çekilen telgraflar kadar olmasa bile yine sert ifadeler taşımaktadır. Bu telgraf Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Doğu Anadolu hakkındaki belirttiği görüşlere karşı Erzurum ahalisinin hissiyatını belirtir.

Bu konuyla ilgili en ilginç telgraflardan bir tanesi de Pütürge'den gelmiştir⁵⁸. Aşağıdaki metni bulunan bu telgrafı çeken kişi hem Pütürge Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hem de Kürt Teali Cemiyeti'nin Reisi Murtaza

⁵⁵ Karabekir, a.g.e., s. 44

⁵⁶ Hadisat, 10 Haziran 1335

⁵⁷ Karabekir, a.g.e., s.45

⁵⁸ Hadisat, 13 Haziran 1335

Bey idi. Görülüyor ki, Doğu Anadolu'nun bütünlüğünün korunması ve düşmana verilmemesi için bölgede herkes üzerine düşeni yapmak gayretindedir. Hadisat'a gönderilen telgrafın metni şöyledir:

"Vilayat-ı Şarkıye'nin Ermenistan idaresine terk ve tevdi edileceği hakkında devran eden şâyıya her tarafta olduğu gibi kazamız ahalisince de pek fazla heyecana mucib oluyor. Ümid ve intizarın fevkinde ittihaz olunacak böyle bir karar evvel ve ahir arz eylediğimiz vechile bütün Vilayat-ı Şarkıye ahalisiyle hemdest vefâk olarak müdafamızla redde karar verdik⁵⁹...

X. Cemiyetin Erzurum Vilâyet Kongresi

Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-î Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi Nisan 1919'da yapmış olduğu idare heyeti değişikliğinden sonra, Cemiyetin vilâyet kongresini çok kısa zaman içerisinde icra etmek için yeni bir teşkilat nizamnamesi hazırlamıştı. Bu nizamname sayesinde Cemiyet Erzurum vilayeti ve kazalarında ve nahiyelerinde şubeler açmış, teşkilatlanmayı sağlamıştı.

Şubelerle yapılan yazışmalar ve gerekli çalışmalar neticesinde kongrenin 17 Haziran 1919 tarihinde toplanması kararlaştırılmıştı. 12 kişilik merkez idare heyeti dahil 21 üyenin katılımı ile 17 Haziranda açılan kongrenin çalışmaları 25 Hazirana kadar devam etmiş ve Bu süre içerisinde yoğun çalışmalar yapılarak şu konular üzerinde durulmuştur.

- Erzurum merkezinin hazırladığı rapor⁶⁰
- Erzurum merkezinin hazırladığı gizli rapor⁶¹
- İzmir ve Manisa'nın işgali

⁵⁹ Burada üç cümle sanstüre uğramış , çıkartılmıştır.

⁶⁰ O günkü durumu açıkça ortaya koyan bu raporun aslı Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde 38/4609 numara da bulunmaktadır. Bugünkü harflerle tam metni için Bkz Bekir Sıtkı Baykal, **Erzurum Kongresiyle İlgili Belgeler**, s 38-40.; Cevad Dursunoğlu, a.g.e., s 151-154.; M.F. Kırzioğlu; **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, s.85-89.

⁶¹ O günkü şartlarda Ermeni muhtariyeti meselesini, Kürt muhtariyeti meselesini, Türk tarihini, Anadolu'nun durumunu Vilâyât-ı Şarkıye'yi ele alan bu raporun bu raporun aslı Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde 38/4514. numara da bulunmaktadır. Bugünkü harflerle tam metni için Bkz Bekir Sıtkı Baykal, **Erzurum Kongresiyle İlgili Belgeler**, s 40-52.; M.F. Kırzioğlu; **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, s.90-102.

- Vilâyât-ı Şarkıye'nin siyasi vaziyetinde meydana gelebilecek de-ğişiklikler
- Ermenilerin Müslümanlara yaptığı mezalimin tahkiki
- Cemiyeti güçlendirmek için iktisadi teşekküllere ehemmiyet ve-
rilmesi
- Bütçenin tetkiki
- Merkez heyeti Amile Meclisi İdaresinin seçimi
- Kararlar tanzimi ve kapanış.

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nin uygulanmaya başlanmasından itibaren Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılmakta olduğu dönemde kurulan Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak cemiyetlerinden birisi de: 2 Aralık 1918 tarihinde İstanbul'da kurulmuş olan Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'dir. Cemiyetin Erzurum Şubesi kuruluşundan (10 Mart 1919) itibaren Erzurum Kongresi sonucunda Doğu Anadolu'da bulunan bütün müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin Şarki Anadolu müdafaa-i hukuk cemiyeti altında toparlanması ile kapanmasına (fiilen 7 Ağustos 1919, resmen 24 Ağustos 1919) kadar geçen çok kısa zaman içerisinde o günün şartları içerisinde kendisinden beklenin üzerinde ve hatta genel merkezinden daha faal bir şekilde çalışmalarda bulunmuştur. Biz burada cemiyetin kuruluşu ve yapmış olduğu faaliyetlerle Atatürk'ün Erzurum'a gelişine kadar olan dönemde cemiyete olan katkılarını inceledik.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Cemiyet, hukuk, müdafaa, vilayat

ABSTRACT

The Society of Defence of the National Rights of the Eastern Provinces was one of the "Defence of Rights" and "Anti-Annexation" societies established in Istanbul in such period where the Ottoman State had been shared out after the Mondros Armistice had been put into practice on December 2nd, 1918. Under these circumstances its Erzurum branch had shown unexpected hard works and high activities even more active than the main office; in a short period of time starting from its establishment (March 10, 1919) to the closure (actually August 7, 1919, offically August 24,1919) as a result of gathering all the "Defence of Rights" and "Anti-Annexation" societies under Society of National Rights Of Eastern Anatolia by Erzurum Congress. In this study, we have examined the establishment and activities of the society till Atatürk's arrival to Erzurum and his contribution to the society in that period.

Key Words: Atatürk, society, right, defence, provinces,